

God dienen in het gezin

Inleiding

Eredienst en liturgie zijn overal te vinden. Je treft ze aan in kantoren en winkels, bij popconcerten en voetbalwedstrijden, in ziekenhuizen en op cruiseschepen, in scholen en in het leger. Het is meer dan een reeks gewoonten, een keten van rituelen of een lijst van overeenkomsten. Het is een zekere, bewuste stijl, een serie handelingen die identiteit en erkenning teweegbrengen. We kunnen heilige liturgie omschrijven als een bewuste stilering van de omgang van de eeuwige God met zijn volk. Het is de prachtige volgorde, waarin zijn Woord wordt ontvangen, gevolgd door het menselijke antwoord op zijn beloften en eisen. Tegelijkertijd is het de *stilering* van de omgang van mensen met elkaar in de aanwezigheid van de Eeuwige God. Liturgie vraagt om tijd en ruimte, taal en symbolen om God te eren als de bron van ons leven. Het vraagt ons te verheugen in de gave van ons bestaan en het geschenk van de vrijheid in zijn Naam te vieren. Ook om onze zonden en noden, pijn en vreugde bij Hem te brengen.

In dit essay richt ik me op de betekenis van de huisliturgie. Dit is een vorm van liturgie die het gezin ondersteunt om geestelijke discipline en stabiliteit te omarmen. Het baant de weg om het Woord van God en geestelijke waarden te onderwijzen. De huisliturgie schept een veilig kader dat kinderen nodig hebben. Het helpt evenwichtige gewoontes te ontwikkelen in denken en emoties. Het moedigt aan de kernwaarden van het geloof in praktijk te brengen en van dag tot dag met het eeuwige Woord van God te leven. Liturgie en eredienst zijn een teken van geestelijke gemeenschap en identiteit.

Het belang van dit onderwerp

De verwoesting van de tweede tempel betekende het einde van de dagelijkse priesterlijke liturgie en eredienst in het hart van het Joodse geestelijke en sociale leven. Na deze ramp ging het Joodse godsdienstige leven op verschillende manieren verder. Het verloor de dagelijkse gebeden en offers in de tempel, maar continueerde op drie terreinen: in de synagoge, in het studiehuis *beth-ha-midrash*, en in de gebeden en ceremonies binnen het Joodse gezin.

De Joods-Letse schrijver Chaim Bermant zegt in zijn boek over het Joodse gezinsleven¹ dat rabbi's het Joodse gezin zien als een tempel. De vader en moeder nemen de rol van priesters in. De kinderen zijn de Levieten, de helpers. De maaltijd kan het karakter krijgen van een heilige gebeurtenis.

In dit essay gaan we in op de vraag: kunnen de gebeden, zegeningen en symbolen in het Joodse gezin beschouwd worden als één van de vormen waarin de heilige liturgie van de tempel werd voortgezet na de verwoesting in het jaar 70? We bekijken de plaats die het Joodse gezin inneemt bij het vasthouden aan het godsdienstige leven en de geloofsidentiteit en richten ons daarbij op twee onderliggende vragen: (1) Wat is de relatie tussen de openbare eredienst als centrum van het Joodse geloof en de meer besloten liturgie in het Joodse gezin? (2) Wat is de verband tussen ceremonie en spontaniteit in de Joodse vieringen en in het gebedsleven?

De interesse van christenen voor deze vragen heeft alles te maken met de plaats en de vorm die het dienen van God in het gezin innemen. Is de Joodse ervaring een leerzaam voorbeeld voor de christelijke praktijk? Westerse christenen zouden het belang van de geloofsuitingen en de praktijk van het christelijke leven thuis moeten inzien en de verbinding met de dienst in de kerk moeten leggen. Het gezin is een kerk in het klein waar het geestelijk leven en de liturgie gestalte kan krijgen en kan worden doorgegeven aan de volgende generatie. Zeker nu het in stand houden van de christelijke eredienst in Westerse gezinnen door verschillende factoren wordt bedreigd. Dit heeft zeker te maken met secularisatie van het maatschappelijke leven. Maar een grotere bedreiging is de invloed van de sociale media, die eindeloos veel nieuwe contactmogelijkheden bieden. Informatie neemt de plek in van echte communicatie. Of de sterke nadruk op individuele vrijheid en zelfontplooiing in de Westerse samenleving². In een pragmatische, egocentrische cultuur is voor een aandachtige eredienst in het gezin geen plek. Bovendien lijkt de verbinding tussen de eredienst in de gemeente en het dienen van God in het gezin helemaal te ontbreken. Zeker als je het vergelijkt met de praktijk van het godsdienstig leven in het Joodse gezin. Het ontbreken van deze schakel heeft veel geestelijke armoede gebracht in de christelijke gezinnen in de afgelopen 40 jaar. In de zogenaamde huiskerken en protestantse of evangelische kloostergemeenschappen die de laatste tien jaar zijn opgericht zou je een tegenbeweging kunnen zien, die het gezinskarakter van de kerk weer onderstreept. In ieder geval toont het –zeker voor de Europese christelijke context- de relevantie van het onderwerp.

Een voorbeeld uit persoonlijke ervaringen

Een paar jaar geleden werd ik uitgenodigd door een Joods gezin in Jeruzalem om op vrijdagavond het begin van de sabbat met hen mee te vieren. Hoewel de viering niet geheel nieuw voor me was, maakte het opnieuw een diepe indruk op me. De familie volgde de ceremonie met veel aandacht. De riten en symbolen, het aansteken van de kaars, de beker wijn en de *challot* zijn zelfs voor niet-Joden erg bekend. Niettemin raakten twee punten mij: (1) De combinatie van heiligheid en vreugde in de ceremonie. Die bestond niet zomaar uit formele handelingen uitgevoerd om zich te houden aan de traditie. Het meest indrukwekkend was voor mij de *beracha*, het zegengebed. Een gebed dat begint met God als de Koning van het universum te eren. Niet alleen het voedsel wordt gezegend, maar ook, op een bijzondere manier, de moeder en de kinderen. *'Moge God jullie geven dat jullie zijn als Efraïm en Manasse... moge God je geven dat je bent als een van de aartsmoeders Sara, Rebekka, Rachel en Lea.'*

(2) De verbinding tussen de liturgie thuis en de voorafgaande liturgie tijdens het avondgebed in de synagoge, waarbij de sabbat wordt verwelkomd. Men zegt dat twee engelen de familie begeleiden op de weg van de synagoge naar huis. De vader gaat na het avondgebed in de synagoge zachtjes door met het zingen van de woorden uit Psalm 91: 11 *'Hij zal voor u zijn engelen bevel geven dat zij u bewaren op al uw wegen'* en Psalm 121:8 *'De Heer zal uw uitgaan en uw ingaan bewaren, van nu aan tot in eeuwigheid'*. Dan spreekt hij de zegen uit over zijn vrouw uit Spreuken 31:10v *'Wie zal een deugdelijke vrouw vinden? Haar waarde gaat die van robijnen ver te boven...'*, enzovoorts³.

Ik kon niet anders dan deze ervaring vergelijken met wat ik als kleine jongen in mijn ouderlijk huis ervoer. Ik ben opgevoed in een traditioneel christelijk gezin. Mijn ouders lasen de Bijbel en ze baden drie keer per dag rondom de maaltijd. Dit was een formeel gebeuren en niet bedoeld om spontane reacties op te roepen. Met het oog daarop vielen me twee dingen op, als kind al. (1) Ik had veel tijd nodig om de waarde van deze kleine ceremonies te begrijpen en me eigen te maken, vooral omdat die niet waren ingebed in een bredere liturgie gedragen door de christelijke gemeenschap of de kerk. (2) Lange tijd wekten deze gebruiken geen enkele interesse in me op, vanwege het gebrek aan spontaniteit. Ik had er geen enkel gevoel bij. Ik kon er geen heiligheid, en ook geen vreugde in ontdekken. Dit heeft zeker te maken met mijn beperkingen als kind. Niettemin gingen een voorgeschreven liturgie en spontane deelname niet samen en leidden ze niet tot een betekenisvolle en vreugdevolle praktijk. Deze spanning treft veel christelijke gezinnen die een goede vorm zoeken voor hun liturgie-in-het-gezin.

Ceremonie en spontaniteit in de gezinsliturgie

Eerst wil ik de vraag naar de verhouding van het ceremoniële en het spontane in de eredienst bespreken. Volgens Simon de Rechtvaardige geciteerd in de Pirkee Awot –uitspraken van de wijze vaders- bestaat het Joodse leven uit drie zuilen: (1) *Torah*, het onderwijs van de Wet en het continue leerproces dat ermee verbonden is. (2) *Avoda*, gebed en (3) *Gemieloeit chassadiem*, daden van vriendelijkheid en liefde⁴. In zijn inleiding in de Koren siddur –het Joodse gebedenboek, in 2009 gepubliceerd door uitgeverij Koren – benadrukt rabbi Jonathan Sachs het belang van de tweede zuil, de *avoda*⁵: *'Het gebedenboek is als een koraalsymfonie van het verbondsvolk, die al 40 eeuwen is gezongen'*. Hij ziet als twee belangrijkste bronnen voor deze *koraalsymfonie van gebed*:

(1) Het persoonlijke, intieme gebed, dat geen vaste formule heeft, maar dat spontaan in het hart lijkt op te komen. Het is een persoonlijk antwoord op de beloften of de bedreigingen van God (*Hibbuduth*). Dit is de *avoda sjèbalev*, gebed-van-het-hart. Het houdt in dat de toegang tot de Aanwezigheid Gods, die werd ontsloten door dierenoffers, nu overgebracht is in het menselijk hart⁶. Het gebroken en vernederde hart kan in Gods aanwezigheid komen zonder tussenkomst van een priester of de tempelliturgie. Zoals Abraham deed toen hij in de aanwezigheid van de levende God bad voor Sodom en Gomorra en menselijkerwijs gesproken zelfs met Hem onderhandelde. Zoals Mozes deed toen hij bad voor Mirjam en Aäron en ook een pleidooi hield voor het volk nadat ze zich overgegeven hadden aan een gouden kalf.

(2) De *avoda* die tot uiting komt in de ceremoniële gebeden en offers van de tabernakel en de tempel. *Avoda* kan eenvoudigweg vertaald worden door *'liturgie'*, de ceremonies die bevolen zijn in de Thora. In Deuteronomium 12 vinden we de aanwijzingen voor de eredienst zoals God die aan Mozes gaf.

'Naar de plaats die de Heere, uw God, uit al uw stammen zal uitkiezen om Zijn Naam daar te vestigen, naar Zijn woning moet u vragen en daarheen komen.' (Deut 12:5). De aanwijzingen hebben te maken met *hoe* (met vreugde, vs. 7, 12, 18), *waar* (de plaats die God heeft verkozen, vs. 5, 11, 14, 21), *wanneer* (alle dagen, vs. 1) en *wat* (offers, gebeden, geloften en maaltijden, vs. 6, 11). De liturgische orde wortelt in het verbond van God en de bijzondere focus ligt op de gezinnen: 'U, uw zonen en uw dochters, uw slaven en uw slavinnen, en de Leviet die binnen uw poorten is.' (vs. 12, 18, 25, 28). Volgens Sachs gaan deze twee bronnen op een harmonieuze manier samen in de *siddur*. Ze maken de weg vrij om God te loven in gebed en in de *offerdienst van het hart*. Spontane gebeden en voorgeschreven ceremonies vonden een vruchtbare combinatie na de eerste grote crisis in de geschiedenis van Israël als natie, de ballingschap die begon met de verwoesting van de eerste tempel (586 BCA). Daniel bad drie keer daags met open vensters naar Jeruzalem. Hij moet daarbij Salomo's gebed bij de inwijding van de tempel in herinnering geroepen hebben (1 Kon. 8: 47,48; 2 Kron. 6: 38). Daniël hield zich aan de gebedstijden in de tempel. Tegelijkertijd bad hij een intens persoonlijk gebed, waarbij hij de zonden van zijn voorvaders en die van zichzelf beleed (Dan. 9). Na de ballingschap herstelden Ezra en Nehemia de officiële liturgie. Ze lazen de Thora bij de Waterpoort (Neh. 8), vierden het Loofhuttenfeest en organiseerden een dag van gebed en vasten. Later werd de tempel hersteld en vierden ze het Pascha.

Openbaar en besloten: tempel en huis in Handelingen 2

Voor de verhouding tussen de openbare eredienst in de tempel en de meer besloten liturgie in de huizen is het belangrijk om stil te staan bij wat de Grieks-Joodse arts Lucas schreef over de jonge gemeente na de uitstorting van de Heilige Geest in Handelingen 2:

'En zij volhardden in de leer van de apostelen en in de gemeenschap, in het breken van het brood en in de gebeden.' (Hand. 2: 42)

'En zij bleven dagelijks eensgezind in de tempel bijeenkomen, en terwijl ze van huis tot huis brood braken, namen zij gezamenlijk voedsel tot zich met vreugde en in eenvoud van hart.' (Hand. 2: 46)

Deze beschrijving uit het begin van de christelijke kerk heeft betrekking op een tijdstip dat ongeveer 35 jaar voor de verwoesting van de tweede tempel ligt. De Joodse volgelingen van Jezus bezochten niet alleen de tempel, maar ze kwamen ook bij elkaar thuis om er het volgende te doen:

- (1) zich te wijden aan het onderwijs van de apostelen. Dat onderwijs was gebaseerd op de praktijk van het Joodse leerhuis: het onderwijs van de Thora. Hier is sprake van instructie in overeenstemming met Deuteronomium 6 :7 'U moet ze uw kinderen in prenten en erover spreken, als u in uw huis zit...'
- (2) zich te geven aan het gebed. De praktijk van de *avoda* werd voortgezet zowel in de tempel als thuis. Dit zal ook de vele *berachot* hebben omvat, de zegenspreuken, met de *kiddush*, de heiliging van de rustdag, en de *amida*, de achttien zegengebeden die staande werden uitgesproken.
- (3) samen te eten in eensgezindheid en vrede. Er staat dat ze dit met vreugde deden en dat weerspiegelt het woord in Deut. 12:7. 'U zult met vreugde eten'.
- (4) het breken van het brood. Dit is een standaard uitdrukking voor de viering van het heilig avondmaal, zoals Jezus dat had bevolen aan zijn discipelen. Het breken van het brood is nauw verbonden met het eten van de ongezuurde broden en het drinken van de bekens wijn zoals dat is aangegeven in de *haggada* van het Pascha.

De eerste christenen waren Joden die blijkbaar in enkele grotere huizen bij elkaar kwamen en het gebruikelijke patroon van het Joodse gezin aanhielden. We kunnen daarbij denken aan het uitgebreide gezin, dat zowel in het Oude als het Nieuwe Testament wordt aangeduid met het woord 'huis'. Traditioneel horen bij dit huis de ouders, kinderen, andere familieleden die al dan niet tijdelijk bij het gezin woonden, knechten en dienstmeisjes. (Vergelijk bijvoorbeeld Genesis 53:2 en Jozua 24: 15 en in het Nieuwe Testament Handelingen 16: 15 en 34). We kunnen er zeker van zijn dat de Joodse gebruiken in het vroegchristelijke gezin verschillende eeuwen standhielden. In ieder geval tijdens de eerste drie eeuwen waarin de kerk werd vervolgd en geen openbare uiting van het geloof mogelijk was⁷.

De gevolgen van het verlies van de tweede tempel

Wat gebeurde er na het verlies van de tweede tempel? Wat gebeurde er met Gods geboden betreffende het hoe, waar en wanneer van de gebeden en offers? Betekende de verwoesting van de tempel dat het officiële, formele deel van de eredienst verviel en dat het persoonlijke gebed overbleef?

Nee, de liturgie werd voortgezet in een meer beperkte, drievoudige vorm:

(1) De publieke eredienst, in het bijzonder de Schriftlezingen, gebeden en het blazen van de sjofar kreeg een vervolg in het *beth ha knisuth*, de synagoge, waarvan de oorsprong teruggaat tot de tijd van de Babylonische ballingschap⁸. Rudolf Boon benadrukt de samenhang tussen thuis en synagoge als hij aangeeft dat de synagoge voortkomt uit huissamenkomsten tijdens de ballingschap. De profeet Ezechiël is daarvoor een kroongetuige. God wilde aanwezig zijn bij zijn volk in Babel, en Hij verscheen aan de Joden als ze samenkwamen aan de rivieroever of in het huis van de profeet (Ez. 1:1, 3:15, 8:1).

(2) Het onderwijzende gedeelte kon men terugvinden in het *beth ha midrash*, het leerhuis waarvan de oorsprong terug te voeren is op het werk van Ezra, de priester-schriftgeleerde uit het huis van Aäron. Ezra bestudeerde de Thora en onderwees de mensen in Gods wet (Ezra 7:6, 10). De 'wijzen' en 'degenen die velen tot gerechtigheid leidden' in Daniël 12:3 verwijzen vermoedelijk naar deze leraren van de wet⁹.

(3) Een zeker liturgische praktijk bleef bestaan in het Joodse gezin, in het bijzonder in de dagelijkse gebeden, in de ceremonies van de sabbat en de viering van de feesten, waarvan de haggada van Pascha uit Exodus 12 het meest bekend is in niet-Joodse kringen.

De huisliturgie in de kerkgeschiedenis

In de christelijke kerk veranderde het ontwerp van de huiskerk toen de kerken groeiden en –na bijna drie eeuwen van discriminatie en vervolging- vrijheid en zelfs een bevoorrechte positie in het Romeinse rijk kregen. Spoedig verrezen kerkgebouwen ten behoeve van de publieke eredienst. Dit had twee belangrijke gevolgen:

(1) De kloof tussen de kerk en de synagoge werd onoverbrugbaar.

(2) De huisliturgie die het godsdienstige patroon van het Joodse gezin volgde, werd verschoven naar de publieke en meer geformaliseerde liturgie in het kerkgebouw.

De Rooms-katholieke theoloog en onderzoeker professor Gerard Rouwhorst beschrijft deze ontwikkeling als volgt¹⁰: *'De heilige plaats van de eredienst was niet langer het huisgezin, maar in de uitgesponnen kerkliturgie. De zegening van brood en wijn ging over in het eucharistisch gebed tijdens de heilige liturgie van de kerk. Het aansteken van de kaarsen bij het begin van de sabbat werd vervangen door het aansteken van de paaskaars in de zondagse eredienst.'* De kerk maakte zich los van haar Joodse wortels in en na de derde eeuw. Tegelijkertijd werden sommige elementen uit de tempelliturgie gehandhaafd of opnieuw ingevoerd, zoals het gebruik van wierook, het zingen van de Psalmen, het uitvoeren van de mis als offer en tenslotte de plek die de gewijde priester in de kerk innam. Alleen de priester kreeg de bevoegdheid om te offeren, te bidden en te zegenen.

De Reformatie van de zestiende eeuw was een bijzonder invloedrijke beweging van wederopbloei in de Rooms-katholieke kerk. Deze beweging begeleidde in het Westen de Renaissance, de wedergeboorte van de antieke cultuur en samenleving. Het is opmerkelijk dat de beweging van de Reformatie de kleine liturgie in de huiselijke kring trachtte te herstellen. Maarten Luther noemde het gezin een *kerkje in de kerk* en moedigde de praktijk van zingen, bidden en zegenen, het lezen van de Bijbel en geloofsonderwijs thuis aan. Een tweede golf van vernieuwing bespeuren we in de zogenaamde *puriteinse traditie*, die in de zeventiende eeuw een meer oprechte en spontane geloofspraktijk in het persoonlijk leven en in het huisgezin voorstond. Deze vorm van piëtisme werd begeleid door de nadruk op de orthopraxie: het leiden van een eerlijk en heilig leven. De puriteinen toonden grote interesse in de godsdienstige gebruiken in de gezinnen. De Engelse puriteinen moedigden een wekelijkse *moment van aanbidding* in het gezin aan¹¹. Deze praktijk werd door veel Nederlandse gezinnen overgenomen in de zeventiende en achttiende eeuw en de invloed ervan is tot op vandaag merkbaar. Het is dan ook niet toevallig dat deze piëtistische christenen een nieuwe interesse ontwikkelden voor het contact met Joden, voor rabbijns onderwijs en voor Gods beloften voor het Joodse volk.

De verbinding tussen de openbare eredienst en de huisliturgie

Veel gebeden in het Joodse siddur (gebedenboek) worden zowel in de synagoge als thuis gebruikt. Westerse christenstudenten begrijpen dit niet, omdat ze geen aanknopingspunt hebben in hun eigen traditie¹². Zij hebben geen ervaring met godsdienstige ceremonies thuis. In hun ervaring vertonen de feesten van Sinterklaas en cadeaus onder de kerstboom meer 'liturgie' dan de viering van het Kerstfeest in het gezin. En als er enige christelijke liturgie in hun gezin voorkomt, heeft die nauwelijks betrekking op de liturgie in de kerk. Voor zover mijn observatie juist is, slaat dit zowel op de dagelijkse gebeden als op de viering van de zondag en de christelijke feesten zoals het Kerstfeest, Pasen en Pinksteren. In het Joodse gebedenboek daarentegen zien we dat de gebeden en zegenspreuken verbonden zijn met zekere tijden van de dag (de gebedstijden), met een zekere dag in de week (de sabbat), bepaalde dagen in het jaar (de feesten en gedenkdagen die corresponderen met de Joodse kalender), en met bepaalde momenten in het menselijk leven, zoals de besnijdenis, bar en bath mitzwa, huwelijk en begafenis¹³. Dat betekent dat het praktiseren van het geloof in de openbare eredienst nauw verbonden is met de meer intieme religieuze gebruiken thuis.

Waarom is de eredienst in het gezin in de Joodse traditie meer geworteld in de Schriften en ook in de publieke eredienst dan in de christelijke traditie? Er zijn meerdere redenen te noemen. De twee belangrijkste zijn mijn inziens:

(1) Vanwege het grote begrip in het Joodse geloof (in alle Joodse tradities) dat God de Eeuwige God is, de Koning van het universum, aan wie de hemel en de aarde toebehoren. Hij is de Eigenaar van zijn schepping van het leven van de mensen en van alle goederen. Dit onderstreept de onverbreekelijke eenheid van wat aan God behoort en wat bij deze wereld hoort. We vinden dat steeds weerspiegeld in de verschillende uitingen van de *beracha*, het zegengebied¹⁴.

Het losraken van zijn Joodse wortels en de onderwaardering van het Oude Testament maakten in de christelijke kerk de weg vrij voor het gnostieke denken en een dualistische praktijk. Ze brachten een scheiding teweeg tussen de 'heilige liturgie' en de kleine ceremonies in huwelijk, werk en gezinsleven. Ze bevorderden ook de scheiding tussen de geestelijken en de leken. De christelijke kerk huldigde steeds meer de opvatting van heiligheid door kluizenaarschap, terwijl ze niet onderscheidde dat de wereld ook in het menselijk hart huist. Het idee van het mijden van de heidense en bezoedelde wereld is natuurlijk ook in het Jodendom aanwezig, maar hier is heiligheid verbonden met het karakter van God. Het volk dat verbonden is met De heilige God is ook heilig, door zijn verbond. *'Heilig moet u zijn, want Ik, de HEERE, uw God, ben heilig'* (Lev. 19: 2)¹⁵. Omdat de Heere, de Koning is van de hele wereld (*melek ha olam*) moet alles aan Hem worden teruggegeven ter heiliging voordat wij het mogen ontvangen en gebruiken. Bovendien is de wet van de God van Israël niet ver weg. *'Want dit woord is heel dicht bij u, in uw mond en in uw hart, u kunt ze volbrengen.'* (Deut. 30:14). En zijn Woord richt zich op alle aspecten van het leven, het brood en de wijn, ons werk en onze rust, onze dagelijkse activiteiten en ons slapen.

(2) Traditionele gezinsrituelen in het Joodse gezin zijn sterk verbonden met de identiteit als natie en als volk van het verbond. De publieke feesten en gedenkdagen actualiseren de bewogen geschiedenis van het volk Israël¹⁶. Joden moesten altijd hun identiteit en afkomst verdedigen, omdat ze vele eeuwen als minderheden verstrooid waren over de wereld. Het Joodse gezin vormde bij uitstek de plaats om die identiteit vast te houden en dit kwam steeds tot uiting in de rituelen van de *halacha*, de voorschriften voor de levenswandel, de gebeden, zegeningen, symbolen zoals de sabbatskaars en het zoeken van de laatste kruimels gedeseemd brood bij de viering van Pesach, als ook in de vele vieringen rondom feesten en gedenkdagen. In tijden van ellende, gedurende oorlogen en rampen was het huis vaak nog de enige plek waar het geloof kon worden uitgeoefend en aan de kinderen doorgegeven¹⁷.

Conclusie

Als we wat betreft het dienen van de levende God in de huiselijke kring de Joodse context vergelijken met de christelijke, vallen een aantal verschillen op, die terug te voeren zijn op: (1) de samenhang tussen de openbare eredienst en de huisliturgie, en (2) het samengaan van de *twee bronnen*: voorgeschreven liturgie en spontaan, persoonlijk gebed. De Joodse en de christelijke praktijk kiezen na het verlies van de tweede tempel allebei een andere richting. In het Joodse gezin werd de liturgie alleen maar belangrijker. In het christelijke gezin verloor die aan betekenis naarmate het christendom meer institutionaliseerde. We kunnen concluderen dat de scheiding van de christelijke huisliturgie van zijn Joodse wortels schadelijk was voor christelijke gezinnen omdat een gesecculariseerde of heidense 'liturgie' veelal de plaats in ging nemen van de aanbidding van de levende God in het gezin. Samengevat:

(1) Het traditionele christendom van de Westerse Rooms-katholieke en de Oosters-orthodoxe kerken verloor grotendeels de heilige liturgie in het gezin en concentreerde zich op de heilige liturgie in het kerkgebouw. Aan de andere kant bracht de reformatie nieuwe aandacht voor de huisgodsdienst mee.

(2) Het verlies van zowel spontane als ceremoniële gebeden en zegeningen in het christelijk gezin veroorzaakte een lege ruimte in het geestelijk leven. In een gesecculariseerde context konden oud-heidense en seculiere rituelen deze leegte makkelijk opvullen. We vinden dat bijvoorbeeld terug in de uiterste gecommmercialiseerde manier waarop Kerstfeest en Pasen wordt gevierd met van oorsprong heidense rituelen, zoals het neerzetten van een kerstboom, het aansteken van paasvuren, de herleeft aandacht voor Halloween en in de viering van sinterklaas¹⁸.

(3) Na de verwoesting van de tempel in het jaar 70 verloor het Joodse geestelijk leven zijn traditionele publieke liturgie met de morgen- en avondgebeden, de offers en de priesterlijke gebeden en zegeningen. Maar het kon de liturgie van de synagoge vasthouden, en de dagelijkse, wekelijkse, maandelijks en jaarlijkse ceremonies in het gezin.

(4) In de Joodse religieuze traditie kon de verbinding tussen de huisgodsdienst, de publieke eredienst in de synagoge en de nationale kalender van feesten en vasten te allen tijde gehandhaafd blijven. De ceremoniële en symbolische kant van de liturgie kreeg daarin sterk de overhand ten opzichte van de spontane gebeden en zegeningen.

Aanbevelingen

De Joodse geloofstraditie laat een sterke verbinding zien tussen de openbare eredienst aan de ene kant en de meer besloten ceremonies in de huisliturgie aan de andere kant. Deze verbinding onderstreept de eenheid van het leven, waarin het private niet losstaat van het openbare. Zij onderstreept ook de heiligheid van het leven: dat wil zeggen: het volk is apart gezet om als volk van God Hem te dienen in het dagelijkse leven. Het gezin is de belangrijkste plek voor kinderen om de eenheid en heiligheid van het leven-voor-God te leren. Religieuze gebruiken en symbolen zijn onmisbare instrumenten om kinderen te leren met God te leven.

In de Westerse samenleving ontdekken we een groeiende belangstelling voor rituelen en gebruiken, bijvoorbeeld rond de geboorte van een kind, bruiloften en begrafenissen. Nieuwe rituelen zoals stille tochten, aansteken van kaarsen, neerleggen van bloemen en condoleanceregisters na een ernstig ongeluk of zinloos geweld of moord.

Christelijke gezinnen vandaag de dag hebben een sterke behoefte aan richting en ondersteuning voor ceremonies en liturgie, zoals gebeden, zegeningen en vieren van (christelijke) feesten. Aanbidding in het gezin zou geworteld moeten zijn in de Geschriften en in een christelijke traditie. De kerk dient hier initiatief en leiderschap te tonen.⁹

N.M. Tramper, Gouda

Literatuur

- (1) Chaim Bermant, *Walled Garden: Saga of Jewish Family Life and Tradition*, Littlehampton Book Services, 1975. Vertaald in Nederlands onder de titel: *Joods gezinsleven, traditie en levend heden*, Amerongen, 1976. Zie voor het Joodse gezinsleven ook: www.jewishencyclopedia.com/articles/6007-family-and-family-life.
- (2) Mary Eberstadt beargumenteert dat het verlies van het traditionele gezinsconcept in het Westen een van de voornaamste oorzaken van secularisatie is. Zie: M. Eberstadt, *How the West Really Lost God. A New Theory of Secularization*, West Conshohocken, 2013.
- (3) Voor uitgebreide beschrijvingen van de vieren van Sabbat in het Joodse gezin: S.Ph. de Vries, *Joodse riten en symbolen*, Amsterdam, 1968, p. 61v; G.H. Cohen Stuart, *Joodse feesten en vasten*, Baarn, 2003, p. 33v; I. Vorst e.a. *Baderech, op weg naar praktisch Joods leven*, deel 1 en 2, Amsterdam, 1981.
- (4) Zie hiervoor: A. Green *These are the Words: a Vocabulary of Jewish Spiritual Life*, Woodstock, 1999 over 'avoda'. In het Nederlands vertaald onder de titel: *En dit zijn de woorden, de taalschat van de Joodse spiritualiteit in 149 sleutelwoorden*, Kampen, 2001.
- (5) Jonathan Sachs (voorwoord) in *Koren Siddur*, Jerusalem, 2009.
- (6) Zie: Green, a.w. onder 'avoda', p. 137.
- (7) Voor referenties in het Nieuwe Testament over de christelijke huis-gemeenschap: Handelingen 12:12, Rom. 16:5, 1 Kor. 16:19, Kol. 4:15, Phil: 2
- (8) Over de oorsprong van de synagoge zie de encyclopedische artikelen in *Jewish Encyclopedia*, XI, p. 618v. en de discussie in: R.Boon, *De Joodse wortels van de christelijke eredienst*, Amsterdam, 1970 (Prof. dr. G. van der Leeuw – stichting, afl. 40, p. 7, 8)
- (9) M. Boertien, *Het Joodse Leerhuis*, Kampen 1974, p. 14.
- (10) Zie hiervoor: Gerard Rouwhorst, *Zoeken naar verbinding. Huisrituelen bij Joden en christenen: een opmerkelijk verschil*, Vieren, (2010) nr.3 , p. 7-13. Gerard Rouwhorst, *De betekenis van huisrituelen in het christendom*, ongepubliceerd artikel.
- (11) M. van Campen. *Aangaande mij en mijn huis, over het dienen van God in het gezin*, 's Gravenhage, 1991, p. 33v.
- (12) Zie: G. Rouwhorst, *De betekenis van huisrituelen in het Christendom*, a.w.
- (13) Voor een goed overzicht: Albert Guigui, *Oude bron, levend water, spiritualiteit van de Joodse geloofstraditie*, Tiel, 2004, p. 20v. en: G.H. Cohen-Stuart, a.w., p. 13v. Er is een wezenlijk verschil tussen het idee van "het initiatief van rust nemen" of "de rustdag aanhouden" zoals dat gangbaar is in de Europese samenleving en het vieren van de Sabbat als een geschenk van God. Zie hiervoor: M.C. Mulder, "'Kom, de bruid tegemoet...'. Gedachten uit de Joodse traditie over stil worden op Gods tijd" in G.C. den Hertog (red.), *Stil tot*

God. Opstellen rond een verwaarloosd theologisch thema, Apeldoornse studies 57, Apeldoorn 2011, 41-52, en in het bijzonder: A.J. Heschel, *The Sabbath*, 1951.

(14) Boon, a.w., p. 62. Edith Ramon benadrukt de relatie tussen de familie, de sabbat en Gods schepping in haar artikel 'Moeder, vader, sabbat en God', in: M.C. Mulder & A. Noordegraaf (red.), *Wees heilig, Joden en christenen luisteren naar Leviticus 19*, Zoetermeer, 2009.

(15) Een mooi voorbeeld van de discussie over het begrip 'heilig' in Joodse en Christelijke context kan worden gevonden in een eerder genoemde publicatie: M.C. Mulder & A. Noordegraaf (red.) *Wees heilig, Joden en christenen luisteren naar Leviticus 19*, Zoetermeer, 2009.

(16) Zie de betekenis van het woord herdenking of gedachtenis in de beschrijving van R. Boon, a.w., p. 29v.

(17) Voor een voorbeeld: www.patheos.com/Library/Judaism/Ritual-Worship-Devotion-Symbolism/Worship-and-Devotion-in-Daily-Life

(18) Zie het onderzoek van Goedroen Juchtmans: www.tilburguniversity.edu/topic/giving-life-meaning/new-symbols en haar dissertatie *Rituelen thuis: van christelijk tot basaal sacraal*, Instituut voor Liturgiewetenschap, Rijksuniversiteit & Liturgisch Instituut, Tilburg, 2008.

(19) Zie voor Bijbelse referenties, historische gegevens en praktische aanbevelingen: M. van Campen, a.w.; J.R. Beeke, *Aangaande mij en mijn huis*, Kampen, 2010; M. Henry, *Een huis voor de Heere*, Houten, 2009, en: Peter Smilde and Wiske Uyterlinde-Maris, *Thuis, gebeden en rituelen voor elke dag*, Arnhem, 2002. Voor de uitvoering van gebedstijden thuis: Rick Timmermans & Heleen Dekens, *Bid, luister, leef*, Barneveld, 2012.

Oefening

Oefening in het lezen van de Bijbel rondom de zegen en het zegengebed en de praktische toepassing daarvan. Teksten uit Genesis en Evangelie van Marcus.

Genesis 48: 12-16

12 Jozef liet zijn zonen, die tegen Israëls knieën stonden, wat opzij gaan en boog zich diep voor hem neer. 13 Daarna bracht hij hen beiden weer dicht bij zijn vader. Aan zijn rechterhand had hij Efraïm, die hij links van Israël plaatste, en aan zijn linkerhand had hij Manasse, die hij rechts van hem plaatste. 14 Maar Israël kruiste zijn handen: zijn rechterhand legde hij op het hoofd van Efraïm, hoewel die de jongste was, en zijn linkerhand legde hij op het hoofd van Manasse, hoewel die de oudste was. 15 Hij zegende Jozef met deze woorden: 'De God naar wiens wil mijn voorouders Abraham en Isaak zich richtten, de God die mijn leven lang mijn herder is geweest, 16 de engel die mij heeft bevrijd van alle onheil, hij geve deze jongens zijn zegen. Moge mijn naam door hen voortleven, en ook die van mijn voorouders Abraham en Isaak, en mogen zij zich over de hele aarde uitbreiden.'

Markus 10: 13-16

13 De mensen probeerden kinderen bij hem te brengen om ze door hem te laten aanraken, maar de leerlingen berispten hen. 14 Toen Jezus dat zag, wond hij zich erover op en zei tegen hen: 'Laat de kinderen bij me komen, houd ze niet tegen, want het koninkrijk van God behoort toe aan wie is zoals zij. 15 Ik verzeker jullie: wie niet aan een kind openstaat voor het koninkrijk van God, zal er zeker niet binnengaan.' 16 Hij nam de kinderen in zijn armen en zegende hen door hun de handen op te leggen.

Wie is degene die zegent volgens de Schriften?

In de Thora en de Tenach staat geschreven dat de eeuwige God de eerste is die zegent. Er zijn talloze verwijzingen naar zijn zegen, vanaf het eerste hoofdstuk (Gen. 1:22 *En God zegende hen met de woorden: 'Wees vruchtbaar en word talrijk...'* tot het einde (2 Kron. 31:10 *.. 'omdat de Heer zijn volk heeft gezegend...'*). God zegent de dieren en de mensen (Gen. 1: 22, 28). Hij zegent de rustdag (Gen. 2:3), zegent Noach (9:1) en Abraham (12:2). De zegeningen zijn verbonden van Gods belofte van welvaart, vermenigvuldiging en heiliging. Hij heeft de ceremonie van de zegen aan mensen gegeven, in het bijzonder aan de priester uit de tempel en het hoofd van het gezin.

Maar ook zegenen mensen. Melchizedek zegent Abraham (Gen. 14:18), Izaäk zegent zijn zoons (Gen. 25) en Jacob zijn zoons en kleinzons (Gen. 48 en 49). Mozes zegent het volk Israël (Deut. 33). Aaron werd geroepen om het volk te zegenen, maar Gods glorie bleef weg toen hij zich niet hield aan de voorschriften die God had

geboden (Lev. 9:21 en 10). Aäron had de hulp van Mozes nodig, en werd ernstig gestraft voor de misstappen van zijn zoons, die werden gedood in de tabernakel.

Wie mag Gods zegen verwachten?

Gods zegen wordt beloofd aan hij die wandelt in de wet van de Heer (Ps. 1:1). Voor wie zich aan zijn geboden houden (Deut. 28) en voor het huis waar liefde woont (Ps. 133).

Maar in het Nieuwe Testament zegt Jezus: zalig –gezegend- zijn zij die arm van geest zijn, die rouwen, die zachtmoedig zijn...die vervolgd worden (Mat. 5:3v).

De ceremoniële zegening

De drievoudige priesterlijke zegen is een van de oudste heilige teksten uit het Joodse geloof (Num. 6:22-27). Deze zegening behoorde tot de kerntaak van de priester in de tempelliturgie. In Hebreeuws wordt het *doechan* genoemd, wat letterlijk ‘platform’ of ‘podium’ betekent, de verhoging waarvandaan de priesters het volk zegende. Het was de priester, Aaron en zijn zonen, die waren gewijd om te dienen in de tabernakel en God verbonde er zijn belofte aan om te midden van de kinderen van Israël te blijven. (Ex. 29:44, 45).

Na de vernietiging van de tweede tempel werd de zegen uitgesproken in de synagoge, door de rabbi. In de traditionele synagoge mogen de nakomelingen van de priesterfamilies op speciale momenten de zegen uitspreken en deze wordt ontvangen met grote oprechtheid: de mensen winden hun gebedskleden (talliet) om hun hoofden. (Zie: A. Green, *Dit zijn de woorden*, bij het woord ‘Doechan’). In Israël wordt dagelijks de zegen van de priester uitgesproken op de plek van de verwoeste tempel. Maar ook de ouders gebruiken deze zegen om hun kinderen te zegenen op Sabbat.

Het woord *baroech* (zegenen) is verbonden met *bereech* (knie). Joden buigen hun knieën bij het begin en het einde van een staand gebed (amida). Het is een teken van onderwerping en nederigheid: we mogen God zegenen- dat betekent eer en respect, gewicht en glorie aan Hem geven-, maar we kunnen de hemel niet bereiken om de eer te brengen, we wachten nederig om zijn zegen te ontvangen.

De *beracha* (zegen) is allereerst gericht op God. Hij is boven alles bedoeld om God te eren als eigenaar van de wereld uit wie alle zegening voortkomt. Door de zegen wordt het goed van de schepping geheiligd, in Gods handen teruggelegd, waaruit het weer als geschenk ontvangen wordt. Degene die neemt van God, zonder de zegen uit te spreken, is een dief, volgens de Talmud. (R. Boon, a.w., p. 60)

Naast de priester is ook de vader gerechtigd om een (ceremoniële) zegen te geven aan zijn vrouw en kinderen. In de vijf boeken van Mozes vinden we meerdere voorbeelden, zoals de zegening van Jozef en zijn zoons in het huis van Jacob.

In het Nieuwe Testament geven een groot aantal teksten aan dat Jezus de *beracha* uitspreekt, het gebed om der zegen bij de maaltijd en bij de viering van het Joodse Paasfeest (cf. Marcus 6: 41, 8:7, 14:22). ‘Gezegend bent U, Heer God, Koning van het heelal ...’ Maar we zien ook Simeon in de tempel (Lucas 2:34), die ogenschijnlijk geen priesterlijke autoriteit heeft. Niet alleen Jezus, maar ook de discipelen leggen de handen op. (Hand. 6:6, 9:12, 13:3 19:6). Daarnaast worden alle volgelingen van Jezus opgeroepen om te zegenen, zelfs hun vijanden en vervolgers. (vergelijk Rom 12:14, 1 Petrus 3:9)

Het ceremoniële en spontane

In de Bijbelteksten genoemd in het begin van de oefening lijkt het of spontaan zegengebed het ceremonieel zegengebed terzijde plaatst. Jozef was verbaasd dat zijn vader de armen kruiste toen hij zijn kleinzoons de handen oplegde. De discipelen vonden het lastig wat Jezus deed en probeerde hem te stoppen. Het ceremoniële gebed lijkt de aanvulling nodig te hebben van het spontane gebeden de openbare eredienst in een meer intieme en persoonlijk vorm van aanbidding.

Nadat we deze teksten hebben gelezen, kunnen we vragen om de daadwerkelijke toepassingen wat betreft de gebeden en zegeningen thuis, Joods of christelijk. De volgende mogelijkheden wil ik hierbij geven:

1. Opzeggen van standaard gebeden zoals de vele *beracha*-spreuken in de Joodse context en het Onze Vader in de christelijke context.

2. Opzeggen van traditionele ochtend- en avondgebeden, zoals je die kunt vinden worden in gebedenboeken en liedbundels.
3. Lezen en zingen van een gebed in de ochtend en avond om (jonge) kinderen te zegenen.
4. Uitspreken van een spontane gebeden door vader of moeder in tijden van vreugde, zoals een geboorte, een jubileum, een bruiloft, het slagen voor een examen, enz. Of in tijden van verdriet, zoals ziekte, verlies of overlijden.
5. Opzeggen van ceremoniële of spontane gebeden door de kinderen om de Heere te eren.
6. Zegenen van een huisgenoot of gezinslid die voor lange tijd weggaat in militaire dienst, voor studie of een lange reis.
7. Vragen om een zegen voor een nieuw huis in een kleine ceremonie, met behulp van een dominee, pastoor, priester of rabbi.
8. Het uitspreken van de zegen voor jonge kinderen op kinderkamp of tijdens een conferentie.
9. Met familieleden geld of goederen opzij zetten om anderen in nood te helpen.

Mogelijkheden bij het vieren van feesten zoals kerstfeest, in een christelijk gezin

1. Steek een kaars aan op elke zondag van Advent, vier weken voor Kerstfeest, gebruikmakend van verzen uit de Schrift of gebeden uit een Psalm over God die licht is, en daarbij vragen om een zegen voor alle familieleden en naasten. Gebruik maken van Bijbelse symbolen zoals ster, engelen en licht.
2. Gebruik een huiskaars en steek hem aan tegelijk met het opzeggen verzen uit de Schrift of een klein gebed voor het avondeten.
3. Gebruik de maaltijd om een stuk te lezen uit het Evangelie over de geboorte van Jezus, en geef korte toelichtingen hoe deze tekst een zegen kan zijn voor de familie en het huis.
4. Nodig mensen uit die alleen zijn of eenzaam lijken in deze periode van het jaar.
5. Vraag om een zegen voor mensen in oorlog, mensen die te maken hebben met verdriet en onrecht, dichtbij en ver weg.
6. Overweeg met de hele familie om speciale giften te bestemmen voor mensen in nood, dichtbij en ver weg.
7. Maak een kerststal met de kinderen en lees Bijbelteksten passend bij elk onderdeel van de stal. Verbind ze met een gebed of een gedeelte uit de Psalmen.